

ШАВКАТ РАҲМОН ШЕЪРИЯТИДА АНТРОПОМОРФИК МЕТАФОРАЛАРDOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.31.26.002>**Насруллаева Гулшан,***Тошкент ахборот технологиялари университети Қарши филиали доценти*

Аннотация. Мақолада антропоморфик метафораларнинг ўзбек тилишунослигида ўрганилиши, тадқиқотларнинг ўзига хос хусусиятлари, метафора тадқиқида қўлланилган ёндашувларнинг ижтимоий аҳамияти, Шавкат Раҳмон шеъриятида антропоморфик метафораларнинг ифодаланиши имкониятлари, ҳосил бўлиши сабаблари ҳақида мулоҳаза юритилди.

Key words: шеърий матнда метафора, ўзбек тилишунослиги, илмий матнларда метафора, антропоморфик метафора, ижтимоий аҳамият, матн, тана аъзолари, инсон ва тил, шеър, шоир

АНТРОПОМОРФНЫЕ МЕТАФОРЫ В ПОЭЗИИ ШАВКАТА РАХМАНА**Насруллаева Гулшан,***доцент кафедры узбекского языка и литературы Каршинского филиала
Ташкентского университета информационных технологий*

Аннотация. В статье рассматривается изучение антропоморфных метафор в узбекском языкознании, особенности исследования, социальная значимость подходов, используемых при изучении метафор, возможности выражения антропоморфных метафор в поэзии Шавката Рахмана, причины их формирования.

Ключевые слова: метафора в поэтическом тексте, узбекское языкознание, метафора в научных текстах, антропоморфная метафора, социальная значимость, текст, члены тела, человек и язык, поэзия, поэт

ANTHROPOMORPHIC METAPHORS IN THE POETRY OF SHAHKAT RAHMON**Nasrullayeva Gulshan ,***Associate Professor of the Department of Uzbek Language and Literature of the Karshi branch of the Tashkent University of Information Technologies.b.*

Abstract. The article examines the study of anthropomorphic metaphors in Uzbek linguistics, the features of the study, the social significance of the approaches used in the study of metaphors, the possibility of expressing anthropomorphic metaphors in the poetry of Shavkat Rahman, the reasons for their formation.

Keywords: metaphor in poetic text, Uzbek linguistics, metaphor in scientific texts, anthropomorphic metaphor, social significance, text, body members, man and language, poetry, poet

Метафора инсоннинг бевосита жисмоний тажрибасига яқинроқ бўлган соҳалар бўйича янги концептуал соҳаларни тушунишнинг бир воситасидир. Антропоцентрик тадқиқотларнинг мақсади тилдаги шахсни ўрганишдир. Олимлар метафоризация турли семантик соҳаларнинг кесишувига асосланган семантик трансформациялар жараёнидир, деган хулосага келадилар.

XX нинг иккинчи ярми XXI аср бошлари – метафоризация механизмлари ҳақида когнитив ва концептуал гипотезаларнинг фаол тузилиши даври бўлди.

Ушбу даврнинг ички метафорологиясида Н.Д.Арутюнова тадқиқотлари ажралиб

туради. Унинг фикрига кўра, тил антропоцентриkdir ва шунинг учун инсон тил ҳодисаларини таҳлил қилишда мос ёзувлар нуқтасига айланади. Н.Д.Арутюнова метафораларнинг батафсил функционал таснифини беради, бундай тил бирликларининг “қатъийлик” даражасига эътибор қаратади. Г.Н.Скляревская, асосан, метафоризация жараёнида иштирок этадиган бир қатор семантик майдонларни аниқлайди, уларнинг учтаси инсон билан боғлиқ.

Ўзбек тилшунослигида тадқиқот материали сифатида Шавкат Раҳмон шеърятининг метафорик тафаккур инъикоси сифатида, тўғридан-тўғри шеърининг нутқдаги метафора антропоморфизми концепциясини амалга оширишда фойдаланиш мумкин. Бу ерда келтирилган Шавкат Раҳмон шеърятининг гетеротопик масала ишлаб чиқилган метафораларнинг структур ва семантик таснифини ҳисобга олиб, унинг идиомаларининг умумий қонуниятларига ажратилган тил Шавкат Раҳмон асарларида муносабат сифатида келтирилиши мумкин.

Лексема одатда, яъни контекстан ташқарида икки маънога эга: биринчидан, норозилик, норозилик, жимгина, лекин жуда очик ифодаланган; иккинчидан, зерикарли, ноаниқ шовқинли. Биз кўриб чиқаётган контекста бирикманинг маъноси биринчисига яқин. Агар биз Шавкат Раҳмоннинг бутун контекстига мурожаат қилсак (метафора такрорланади), биз маъноларнинг бир қисмини сезамиз. Контекстни кенгайтириш кўшимча маъно сояларини киритади. Муаллиф шовқиннинг товуш мазмунини тасвирлайди: кейин ажойиб товушлар, кейин яна сўниб боради. Шундай қилиб, кўплаб тадқиқотчиларнинг кузатувларига кўра, Шавкат Раҳмонда ноаниқлик (лексик комбинация) кўрсаткичи: ажойиб товушлар – руҳнинг тубига тушиши ёки силкитиши мумкин бўлган товушлардир. Семантиканинг вазоҳатини яна бир бор кузатамиз: шу билан бирга, товушнинг ҳажмини ҳам, унинг шоир руҳига таъсир даражасини ҳам назарда тутамиз. Худди шундай семантика банднинг охириги сатрига эга бўлади.

Шаклланишдаги метафора, аввало, ассоциатив қаторларнинг кесишувида асосланган бўлиб, буни мисолда кузатишимиз мумкин. Семантика ўта аниқ ва ноаниқ бўлиб, изоҳлашга имкон беради.

Икки ўлчовли – бир томондан метафора, иккинчи томондан-образлилик ва ассоциативликни бирлаштирувчи хусусият. Метафорада икки сифат тизими ўзаро таъсирлашади ва тасвир ҳам шоир томонидан яратилади. Икки ҳодисани таққослашда ва ниҳоят, уюшмалар икки воқелик ғояларини бир-бирига боғлайди.

Бундай метафораларнинг ифодалилиги, аввало, образнинг бевосита ва мажозий маъно билан бир вақтда боғлиқ икки ассоциация силсиласини ҳосил қилиши билан боғлиқ, масалан: Осмону кўкда учқунлар йўқ, //Тоғлар тиниқ қорини берар, яшил водий — ёниқ гулларин, кечаларнинг бағрини ёқдим, мазахладим сассиқ кўлларни. // (Абадият оралаб, 188). Бу ерда бир метафора бир вақтнинг ўзида икки воқеликни тавсифлаш учун ишлатилади: тиниқ қор ва яшил водийнинг — ёниқ гулларин. Тиниқ сифати тўғридан-тўғри маънода ишлатилади: оппоқ, мусаффо. Ойнинг ноаниқ, диффузли нуруни, кеча осмон рангининг ўйнашини тасвирловчи метафора бир вақтнинг ўзида дарёнинг ўлаётган сувлари ва лирик қаҳрамонни ўраб турган умумий маконнинг кўринишини ифодалайди. Бировдан ёки бир нарсадан чиқувчи жозибали куч сифатида талқин қилинган лексема жозибаси муаллифнинг содир бўлаётган воқеаларга муносабатини, таассуротини анча характерлайди.

Шунинг учун, бу нуқтаи назардан, сўзнинг бевосита маъноси ва мажозий сўз жозибаси билан боғлиқ уюшмаларнинг чалкашлиги мавжуд.

Агар бир хил метафора бир хил объектларни турли контекстларда тасвирлаш учун ишлатилса, у семантик қарама-қарши турга айланади. Бу ҳолда, шубҳасиз, нутқ адресатининг эътиборини тартади, кечиктиради, ўқувчи хотираси ва тасаввурини

фаоллаштиради. Шундай қилиб, Ш.Раҳмоннинг шеърий асарларида баҳор тасвири яратилган сокин, ноаниқ товушлар ғоясини яратадиган ўхшаш метафораларнинг қуйидаги мисолларини топишингиз мумкин: Энди сафсар кечаларда оқ /машъалалар тутиб улуғвор/ кенгликларда кезар чиройли/ кундузларни ахтариб баҳор./ (Ш.Раҳмон.32).

Бу контекстларда баҳор элементи инсонга ноаниқ, аммо бутун дунёга тушунарли бўлган нутққа эга. Шоирнинг бир образга доимий мурожаат қилиши унинг яратувчиси учун унда аҳамиятли нарса борлигини кўрсатади. Ш.Раҳмон шеърияти орқали биз буни тасдиқлаймиз: Тоғларга термулиб суради хаёл.../ Олой қирларидан Кетар саратон,/ Совуқ шабадалар уйғонди тагин./ Қушлар қий-чувиға тўладир/ Осмон - Сентябрь яқин/ Эртадан-кечгача Синглим иккимиз,/ Сойда чўмиламиз, чўзма отамиз./ Ярим кечгача келмай уйқумиз,/ Сирли юлдузларни санаб ётамиз. Шоир шеъриятини таҳлил қилганда шу маълум бўладики, у тоғ образига жуда кўп марта мурожаат қилади. Аслида унинг шеърларида метафорик маънога эга, яъни кўчма маънолар ифодалади.

Шоир шеъриятидаги тоғ – шоирнинг юксалиб кетган руҳи, изтиробу қувончлари. Шунинг учун бўлса керак, шоирнинг илк шеърларидан то сўнгисигача тоғлар у билан яшайди: Тоғ хўрсиниб юборди оғир–/водийларга югурди шамол,/ юзларини яширди ҳиллол./ Тоғ хўрсиниб юборди оғир, Теран хобдан уйғонди юрак,/ Тоғлар каби хўрсинмок керак.

Тоғ мавзуси унинг энг охириги шеърларида ҳам мавжуд: Нодиражон, Шоиражон,/ танам қимир етмайди,/ олис-олис воҳалардан/ тоғларимни чақиринг,/ осмон тўла ҳаволар/ фақат менга етмайди.../Нодиражон, Шоиражон/ Танам қимир етмайди,/ боринг қорли тоғларга:/бир шоир ётибди, денг,/ Худонинг ҳовлисида.../ Осмон тўла ҳаволар/ фақат менга етмайди.../

Буларнинг ҳаммаси Ватанга, туғилган заминга боғланганлик, ундан узилолмаслик – муҳаббат эди. Ҳиссиётларини шоир метафорадан маҳорат билан фойдаланган ҳолда баён қилган. “Олис-олис воҳалардан тоғларимни чақиринг”/ деганда, албатта, инсонларга нисбат берилмоқда.

Тоғлар Шавкат Раҳмон шеъриятида муҳим ўрин тутди. Айниқса, Олой тизмалари бошқа тоғларга асло ўхшамайди. Улкан нортуяларни эслатади. Гуёки кескир пичоқларда тигланиб ташланган қатлам-қатлам ҳарсанг тошларни кўриб, табиатнинг кудратига лол қоламиз. Номлари ҳам ажабтовур: Кетмонтоғ, Кеттантоғ, Эттантоғ, Эшиктош, Бешиктош. Болалиги асосан тоғларда ўтганлиги учун ҳам Шавкат Раҳмон кўпроқ тоғларга мурожаат қилиши шундан: Тоғлар – Нортуялар абадий чўккан,/ қуриган йилларни чайнаб, кавшаниб./ қани, ясовуллар, туякашлари, тиллали, жавохирли сандиқлар қани?/ қариси таланган, қароқчиларнинг/ изларини яшириб юборган мозий./ яширган йилларнинг чангалзорлари/ сарбонни ўлдирган қотил овози./ мазкур шеър матнидан ҳам шоир шеъриятида метафоранинг ўрнини яққол билиб олиш мумкин.

Метафорани матнга киритишнинг тескари усули турли метафоралар бир хил предметни турли контекстларда ифодалаб, маънолар полифониясини ҳосил қилишидир. — бундан ташқари, сезиларли ифодали заряд олиб боради, ўқувчининг бу образ ҳақидаги чуқур тажрибасини аниқлайди. Мисол учун, Ш.Раҳмоннинг кўплаб шеърларида бутун макон фақат тушида сезилиши мумкин бўлган ноаниқ товушлар билан тўлдирилганда, инсон учун тушунарсиз бўлган кеча дунёсининг нутқи тасвири мавжуд. Ҳеч қаерда бу ходисанинг аниқ таърифи йўқ. Фақат турли контейнерларнинг қийматларини жамлаб, унинг айрим хоссаларини ажратиб олишимиз мумкин. Бу метафораларнинг реал дунёда ҳали мавжуд бўлмаган янги нарсаларни синтез қилиш учун ассоциатив қаторларни кесиб ўтиш, устма-уст ёпиштириш, ёпиштириш орқали мавжудлари асосида янги тушунчаларни куриш қобилиятига боғлиқдир. Тош ҳам гулларми деб, минглаб калтабин/ гурзисин дўлаиб йиқилган пайтда,/ мардона илжайиб, кўрасиз, дедим,/ бир кун гуллади бу тош,

албатта./ Балки тош ҳозироқ гуллаётгандир./ минг рангли жилода яшнаб, ўзгариб,/ балки бу гулларни кўрмаётгандир/ ҳаттоки шоирнинг ўткир кўзлари.../ – танланган метафоралар бир хил тушунчаларнинг ўзаро муносабати туфайли юзага келган: ўткир кўз, гуллаётган тош. Бу доминанталардан ҳосил бўлган ассоциатив қатор асосида мавжуд бўлмаган поэтик воқеликни тасвирлаш тизими қурилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс//Теория метафоры. – М., 1990. – С. 5-32
2. <https://www.dissercat.com/content/metafora-v-povestvovanii-kompozitsionno-yazykovo-asp-ekt-na-materiale-sovremennoi-russkoi-pr>
3. Скляревская Г.Н. метафора в системе языка – СПб.:Наука, 1993 – 151 с.
4. Шавкат Раҳмон Абдиқат Сойланма. –Т.: 2012. 56-59-б.